

ВРАХУВАННЯ ВІКОВИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ НЕПОВНОЛІТНІХ, СХИЛЬНИХ ДО ПРОТИПРАВНОЇ ПОВЕДІНКИ

*Козубовська І., м. Ужгород,
Товканець О., м. Мукачево*

Неухильне зростання рівня злочинності неповнолітніх, яке спостерігається в Україні впродовж останніх років, поява нових видів злочинів, які раніше були притаманні здебільшого дорослим (рекет, розбійні напади, викрадення людей з метою отримання викупу, комп'ютерні злочини та ін.) зумовлює безперечно актуальність даної проблеми.

Значний вклад в дослідження проблеми девіантної поведінки неповнолітніх та їх профілактики внесли вітчизняні вчені З.Зайцева, Т.Кравченко, В.Оржеховська, В.Синьов, І.Топчий, Т.Федорченко, М.Фіцула та інші. Ними обґрунтовані шляхи і методи профілактики негативних проявів серед неповнолітніх, боротьби з правопорушеннями і злочинністю.

На нашу думку, заслуговують подальшого дослідження питання діагностики особистості неповнолітніх правопорушників, тому що нерідко окремі девіантні прояви в середовищі неповнолітніх у значній мірі зумовлені саме їх специфічними індивідуально-психологічними та віковими особливостями.

Отже, здійснюючи вивчення особистості в процесі психолого-педагогічного дослідження, необхідно враховувати загальні закономірності типологічного розвитку

людини. Це, насамперед, стосується вікових особливостей. Вік – конкретний, відносно обмежений в часі рівень психологічного розвитку, який характеризується сукупністю закономірних фізіологічних і психологічних змін, не зв'язаних з індивідуальними відмінностями між людьми, загальними для всіх нормальних людей. Вікові психологічні властивості зумовлені конкретно-історичними умовами, в яких розвивається людина, спадковістю і в деякій мірі характером виховання, особливостями діяльності і спілкування індивіда.

Для кожного віку існує специфічна ситуація розвитку, тобто певне співвідношення умов соціальної сфери і внутрішніх умов формування особистості. Взаємодія зовнішніх і внутрішніх факторів породжує типові психологічні особливості, загальні для індивідів одного віку.

Кожний віковий етап характеризується особливим становищем дитини в системі прийнятих в даному суспільстві відносин. У відповідності з цим життя дітей різного віку підпорядковано специфічному змісту: особливими взаємовідносинами з оточуючими, особливою, домінуючою на даному етапі розвитку діяльністю: грою, навчанням, пра-

цею. На кожному віковому етапі існує також певна система прав, які має дитина, і обов'язків, які вона повинна виконувати.

Перехід від одного вікового періоду до другого здійснюється за діалектичним принципом розвитку, а саме: в процесі еволюційного розвитку виникають і накопичуються протиріччя, які зумовлюють стрибок, появу нового періоду, причому кожний наступний період передбачає більш високий рівень розвитку, ніж попередній.

Протиріччя виникають між новими потребами і старими можливостями їх задоволення.

Необхідно враховувати, що перехід від одного періоду розвитку до другого може проходити спокійно, плавно, але дуже часто він характеризується кризами, які називаються кризами вікового розвитку.

Найбільш відомі кризи новонародженого, трьох років, початку навчання в школі, при переході до підліткового віку.

Всі вікові кризи характеризуються деякими спільними рисами. Наприклад, в критичні періоди розвитку діти стають неслухняними, примхливими, дратівливими. Вони часто, іноді без видимих причин, вступають в конфлікти з ровесниками і дорослими, особливо батьками, вчителями. Вони починають негативно ставитися до тих вимог, які раніше неухильно виконувалися ними, проявляють непокірність, впертість, негативізм. В такі періоди батьки і вчителі повинні особливо тактовно, доброзичливо, терпляче ставитися до дітей.

Отже, розвиток дитини – це постійний перехід від одної вікової сходинки до іншої, який тісно зв'язаний із змінами в структурі особистості. Л.М.Фрідман та І.Ю.Кулагіна пропонують уявити розвиток особистості дитини як процес її виходження в нове соціальне середовище і інтеграцію в нього. Вони виокремлюють три фази становлення особистості дитини [1].

Перша фаза передбачає засвоєння діючих в суспільстві норм і оволодіння відповідними формами і засобами діяльності (адаптація). Суб'єкт, входячи в якусь соціальну групу, не може реалізувати свою потребу проявити себе як особистість раніше, ніж він засвоїть норми поведінки, які діють в групі, і володіє тими прийомами і засобами діяльності, якими володіють інші члени групи. У нього виникає об'єктивна необхідність «бути таким, як всі». Це досягається до певної міри за рахунок втрати своїх індивідуальних рис.

Друга фаза (індивідуалізація) виникає внаслідок заострення протиріччя між результатом адаптації (індивід став таким, як всі) і незадоволенню при цьому потребою індивіда в максимальній індивідуалізації. Індивід починає шукати способи і засоби для вираження своєї індивідуальності.

Третя фаза полягає в тому, що відбувається інтеграція особистості в групу: особистість зберігає тільки ті індивідуальні риси, які відповідають необхідності і потребам групового розвитку і власній потребі здійснити якийсь значний вклад в життя групи, а група в якійсь мірі може змінити свої групові норми, сприймаючи у окремої особистості ті риси, які визначаються групою як ціннісні значимі для її розвитку. Так проходить взаємна трансформація особистості і групи.

Кожна із вказаних фаз виступає як момент становлення особистості в її важливих проявах і властивостях. Якщо індивіду не вдається подолати труднощі адаптації, то у нього можуть формуватися якості конформності, безініціативності, невпевненості в собі, що приводить до серйозної деформації. Якщо він пройшов фазу адаптації і починає у другій фазі пред'являти групі такі свої індивідуальні особливості, які група відкидає, тому що вони не відповідають її потребам, то це може привести до розвитку у індивіда агресивності, негативізму, неадекватно завищеної самооцінки. Якщо індивід успішно проходить фазу інтеграції у високорозвиненій соціальній групі, то у нього формується розвинене колективістичне самовизначення. Якщо ж група, в яку входить індивід, асоціальна, то й у нього можуть розвинути відповідні асоціальні риси.

Процес розвитку особистості ускладнюється тим, що соціальне середовище, де перебуває індивід, не є стабільним, і індивід часто виявляється включеним одночасно в соціальні єдності, які досить відчутно відрізняються за своїми соціально-психологічними характеристиками. Прийнятий в одній референтній групі, він може бути відкинтий в іншій. Крім того, самі референтні для нього групи перебувають, як правило, в процесі розвитку, до якого він може пристосуватися тільки при умові активної участі в ньому.

Якщо для дошкільного і молодшого шкільного віку характерно домінування адаптації над процесами індивідуалізації, то для середнього шкільного віку – навпаки. Що стосується старшого шкільного віку, то тут переважає процес інтеграції над процесом індивідуалізації.

Все це потрібно враховувати при вивченні особистості. Особливо важливе значення при обробці результатів дослідження має знання, розуміння і врахування конкретних вікових особистостей, характерних для різних вікових груп дітей.

Зупинимося більш детально на характеристиці підліткового віку, оскільки в профілактичній роботі найчастіше доводиться мати справу з представниками саме цієї вікової категорії.

У підлітковому віці біопсихічний розвиток особистості характеризується значним зростанням сил організму та його працездатності. Зміни, що відбуваються в організмі, зумовлюються, насамперед, статевим дозріванням. Активізується діяльність не тільки статевих, а й інших залоз внутрішньої секреції, а також центральної нервової системи. Нервова система стає чутливішою, пластичнішою.

Збільшується маса головного мозку, яка в 15 років досягає вже 1344 г. (це середня вага мозку дорослої людини).

Ускладнюються внутрішні процеси, удосконалюються функції кори головного мозку, посилюється регулятивна роль другої сигнальної системи. Однак, нервова система в цілому залишається легко подразливою, що зумовлює нестійкість настрою підлітка.

Нерівномірний швидкий розвиток організму проявляється в інтенсивному рості тіла в довжину, збільшенні його ваги, зміцненні мускулатури при одночасному відставанні в розвитку грудної клітки. Перебудова моторного апарату супроводжується порушенням координації рухів, в зв'язку з чим хода і пози підлітка можуть стати незграбними, кумедними, що викликає іноді значні переживання, може сприяти проявам грубості, впертості, агресивності, чи, навпаки, замкнутості, відчуженості.

У підлітковому віці помітна невідповідність у розвитку серця, судинної системи і маси тіла. Мускулатура серця і його об'єм збільшується у 1,5 рази. Серце через порівняно вузькі судини не може постачати потрібну кількість крові до різних ділянок організму, зокрема, до мозку, що викликає порушення серцевої діяльності. Організм підлітка потребує багато кисню, проте легені в нього розвинені ще недостатньо.

Швидкий фізичний та фізіологічний розвиток викликає загальне піднесення життєдіяльності, що виявляється в підвищеній активності, надмірній енергійності, які в силу відсутності повноцінної суспільної діяльності не знаходять свого цілеспрямованого суспільно-корисного застосування.

Під впливом безпосереднього посиленого фізичного розвитку і підвищеної інтенсивності роботи залоз внутрішньої секреції, прискореними темпами розвивається нервова система, що робить її досить нестійкою, невтривалою, невірноваженою, процеси збудження переважають над процесами гальмування.

Важливе значення у фізичному і психічному розвитку підлітка відіграє статеве дозрівання. У дівчат воно найбільш інтенсивно відбувається в 11-12 років, у хлопчаків в 13-14 років і закінчується у дівчаток в 15-16 років, юнаків – 16-18 років. При цьому в фізичному та психічному розвитку підлітків спостерігаються значні розходження.

Статеві залози, виділяючи в організм гормони, впливають на функції інших залоз внутрішньої секреції та нервової системи і тим самим – на психологічний стан, поведінку підлітків.

Відхилення в статевому дозріванні негативно впливають на фізичний та психічний розвиток особистості підлітка. В цьому плані підліток особливо потребує допомоги дорослих, тактовного ставлення, кваліфікованих порад, інформації. Якщо відповідного статевих виховання немає, він стійко набуває знань і досвід з сумнівних вуличних джерел, що може привести до аморальності в статевих відносинах, здійснення статевих злочинів [2].

В підлітковому віці вдосконалюються всі психічні процеси особистості. Так, змінюється співвідношення між конкретним-образним і абстрактним мисленням на користь останнього, розвивається здатність самостійно мислити, робити узагальнення, умовисновки.

Підлітки все більше набувають здатності до аналітико-синтетичного сприймання, пам'ять і увага стають довірливими. Помітно розвиваються вольові якості. Підліток здатний вже не тільки на окремі вольові дії, але і на вольову діяльність в цілому, яка передбачає цілеспрямовані дії, пов'язані з досягненням певної мети, подоланням перешкод, які можуть виникнути на шляху. Збагачується емоційна сфера підлітка, інтенсивно розвиваються моральні, інтелектуальні, естетичні почуття. Підліток вже здатний на адекватну самооцінку. Великого значення в цьому віці набуває спілкування, особливо з ровесниками. Правда, у спілкуванні з ровесниками може виникнути ряд суперечностей: з одного боку підліток прагне бути таким, як інші, з другого – бажає виділитися в чомусь, хоча б в негативному, привернути до себе увагу.

Підлітки поєднують в собі риси дитини і дорослого. Труднощі цього віку в значній мірі являються зумовлені таким специфічним фактором: підліток вже не дитина, але ще й не доросла людина. В той же час підліток прагне, щоб його визнавали як дорослого, поважали його дорослість [3].

Часто підлітки у всьому намагаються бути схожими на дорослих, наслідують їх, на жаль, і в негативних проявах

(куріння, вживання спиртних напоїв тощо). В пошуках ідеалу, зразку для наслідування підлітки нерідко помиляються, а сліпе наслідування невдало обраного ідеалу може дуже нашкодити формуванню особистості підлітка, про що, зокрема, переконливо свідчать і результати нашого дослідження.

Підлітки взагалі відрізняються підвищеною сприйнятливостю до зовнішніх впливів, особливо негативних. Вони можуть бути дуже вразливими, схильними до впертості, негативізму, афективності саме внаслідок своїх вікових особливостей, хоч, звичайно, вади виховання теж мають значення.

Отже, підсумовуючи все сказане, відмітимо, що до кризових явищ, які характеризують психофізіологічний розвиток підліткового віку і які можуть в якійсь мірі розглядатися як передумови виникнення важковихованості, асоціальної поведінки, можна віднести такі особливості організму і психіки підлітка:

1. Прискорений і нерівномірний розвиток організму підлітка в період статевого дозрівання:

- нерівномірність розвитку серцево-судинної і кістково-м'язової системи, що негативно впливає на фізичне і

психічне самопочуття підлітка;

- «гормональна буря», викликана підвищеною активністю ендокринної системи в період статевого дозрівання, яка проявляється в підвищеній збудженості, емоційності, частій зміні настрою підлітка.

2. Зміни в характері взаємовідносин з дорослими, які виражаються в підвищеній конфліктності підлітка (в першу чергу з батьками), що теж може бути пояснено певними причинами:

- так званий «конфлікт моралей», коли мораль підлеглих, залежності, дитини від дорослого замінюється «моралю рівності»;
- почуття дорослості, реакція емансипації, відхід від дорослих;
- підвищена критичність стосовно дорослих і одночасно посилення уваги до думок ровесників.

3. Зміни в характері взаємовідносин з ровесниками обох статей.

Отже, знання і врахування особливостей розвитку особистості підлітка у профілактичній роботі може забезпечити її ефективність

Література та джерела

1. Фридман Л.М., Кулагина І.Ю. Психологический справочник учителя / Л.М.Фридман, И.Ю.Кулагина. – М.: Просвещение, 1991. – 288с
2. Козубовська І.В. Статеве виховання як засіб профілактики правопорушень серед неповнолітніх / І.В.Козубовська. – Право України, 1993. – №3. – С.33-34
3. Кон І.С. Психология старшекласника: Пособие для учителя / И.С.Кон.–М.:Просвещение, 1980. – 192с

Автори статті розглядають питання впливу вікових особливостей на профілактику правонарушень серед не-совершеннолетних.

The authors of the article have considered the issues of taking into account the age peculiarities in the process of studying of under-age, inclined to the delinquent behaviour.